

مبانی، چارچوب‌ها و الگوهای سفارتی و مکاتباتی در ایران عصر صفوی

کتب عبدالله متولی

دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اراک

پاییز ۱۳۹۶

سرشناسه	: متولی، عبدالله، ۱۳۴۶-
عنوان و نام پدیدآور	: مبانی، چارچوب‌ها و الگوهای سفارتی و مکاتباتی در ایران عصر صفوی / عبدالله متولی.
مشخصات نشر	: اراک: دانشگاه اراک، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۰ص. جدول، نمودار (انتشارات دانشگاه اراک ۱۴۰۳/۱۴)
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۲۰-۹۷-۹
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌ها--ایران
موضوع	: Diplomatic and consular service--Iran
موضوع	: سفیران ایرانی
موضوع	: Ambassadors, Iranian
موضوع	: سفیران
موضوع	: Ambassadors
موضوع	: نامه نگاری سیاسی--ایران
موضوع	: Political letter writing--Iran
موضوع	: تاریخ--صفویان، ۹۰۷-۱۱۴۸ ق.
موضوع	: Iran--History--Safavids, 1502-173۵
رده بندی کنگره	: JZ۱۶۸۰/م۱۲۱۳
رده بندی دیویی	: ۳۵۰/۸۹۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۰۷۳۰۰۱

مبانی، چارچوب‌ها و الگوهای سفارتی و مکاتباتی در ایران عصر صفوی

عبدالله متولی

ناشر: دانشگاه اراک

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۶

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۲۰-۹۷-۹

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱۱
بخش اول: ویژگی‌ها و آداب مربوط به اُر در سفارتی در ایران عصر صفوی	۱۷
فصل ۱: ساختار و امور اجرایی سفارت	۱۹
۱-۱- نقش و اهمیت دیپلماسی در مناسبات خارجی	۱۹
۱-۲- پیشینه‌ی سفارت در دوره صفویه	۲۱
۱-۳- تنظیم مناسبات خارجی	۲۲
۱-۴- عناصر اجرایی در عرصه مناسبات خارجی	۲۳
فصل ۲: الگوهای اجرایی در خصوص فرستادگان ایرانی	۲۵
۲-۱- سازمانبندی سفارت (سفیر و ملتزمین)	۲۵
۲-۲- جلوه‌ی ظاهری سفیر	۲۷
۲-۳- ابزار شناسایی (احکام و نمادها)	۲۸
۲-۴- اهداف سفارت	۲۹

- ۲-۵- نامه و پیام‌ها ۳۳
- ۲-۶- نظارت بر کار سفیر ۳۳
- ۲-۷- پاداش و مجازات سفیر ۳۴
- ۲-۸- گزارش سفارت ۳۶
- فصل ۳: الگوها و چارچوب‌های مرتبط با پذیرش سفرای خارجی ۳۹
- ۳-۱- آداب ورود و اسکان ۳۹
- ۳-۲- هزینه و مخارج زندگی سفیر ۴۲
- ۳-۳- آداب مهمان‌داری و پذیرایی ۴۳
- ۳-۴- بریابی سفیر ۴۷
- ۳-۵- هدایا ۴۹
- ۳-۶- پیام‌ها و نامه‌های فرستادگان خارجی به دربار صفوی ۵۴
- ۳-۷- بازگشت سفیر و این مسائل ۵۶
- ۳-۸- مسائل قضایی سفیر ۵۸
- فصل ۴: ویژگی‌های عمومی سفیر ۶۳
- ۴-۱- موقعیت اجتماعی و سیاسی فرستادگان ۶۳
- ۴-۲- ویژگی‌های فردی نبوغ، ذکاوت فردی و تشبیه با آداب سفارت ۶۵
- ۴-۳- ویژگی‌های فرستادگان زمان جنگ، مسئولیت و وظایف ۶۶
- ۴-۳-۱- آگاهی و شجاعت ۶۷
- ۴-۳-۲- نام‌الاختیار بودن ۶۸
- ۴-۳-۳- افراد محبوب و غیر تنش‌زا ۶۸
- ۴-۳-۴- اولویت داشتن مناطق سرحدی ۶۹
- ۴-۳-۵- معتمد و راست‌کرداری ۸۷
- ۴-۳-۶- فرستادن سفیر از جانب امرا و سرداران جنگ ۶۹
- ۴-۳-۷- اعلام جنگ ۷۰
- ۴-۴- مشخصات و ویژگی‌های سفرایی که به ایران وارد می‌شدند ۷۰

فصل ۵: مشکلات و موانع سفارت ۷۳

۵-۱- عوامل طبیعی و جغرافیایی ۷۳

۵-۱-۱- رودها و دریاها ۷۴

۵-۱-۲- دمای هوا ۷۵

۵-۱-۳- راه‌های ناهموار ۷۵

۵-۱-۴- طولانی بودن مسیر سفر ۷۶

۵-۲- عوامل غیرطبیعی ۷۷

۵-۲-۱- بی‌توجهی کشور میزبان ۷۷

۵-۲-۲- اجازت بازگشت به سفیر ۸۲

۵-۲-۳- کشاندن سفیر در کشور میزبان ۸۳

۵-۲-۴- ممانعت در اعزام سفرا ۸۵

۵-۲-۵- رقابت دشمنان هیات‌های سیاسی با یکدیگر در کشور میزبان ۸۶

۵-۲-۶- بیماری و مرگ ۸۷

۵-۲-۷- همراهان سفیر ۸۹

۵-۲-۸- رفتار ناپسندیده سفیر در حین سفارت ۸۹

۵-۲-۹- عدم امنیت اجتماعی ۹۴

بخش دوم: اهمیت و جایگاه مکاتبات در عرصه‌های مناسباتی ۹۷

فصل ۱: ویژگی‌های ساختاری مکاتبات ۹۹

۱-۱- ترسل در گذر تاریخ ۱۰۰

۱-۲- تأملی بر نقش و اهمیت مراسلات ۱۰۲

۱-۳- مکاتبات از دریچه آمار و ارقام ۱۰۴

۱-۴- ضرورت و اهمیت مکاتبات در شکل‌گیری و نوع مناسبات عصر صفویه ۱۰۷

۱-۴-۱- موقعیت‌های عادی و غیر بحرانی ۱۰۸

۱-۴-۲- شرایط بحرانی و بروز چالش‌های سیاسی و نظامی ۱۱۶

فصل ۲: الگوها و مفاهیم کاربردی در مکاتبات ۱۲۳

۲-۱- جایگاه و اهمیت باورهای مذهبی ۱۲۴

- ۲-۲- آیات و تناسب کاربردی آنها..... ۱۲۶
- ۲-۳- شیوه و نوع کاربرد روایات ۱۳۰
- ۲-۴- الگوی تبیین ویژگی‌های ائمه ۱۳۲
- ۲-۵- شان و منزلت پادشاهی و تبار خاندانی ۱۳۶
- ۲-۶- سرزمین، حاکمیت سیاسی و حفظ حقوق مردم ۱۳۹
- نتیجه‌گیری ۱۴۵
- پیوست‌ها ۱۴۸
- فهرست منابع و مآخذ ۱۷۱
- نمایه ۱۷۹

مقدمه

دوره‌ی صفویه در سیر تاریخ ایران حایز جایگاه خاصی است. این مکانیت از جنبه‌های مختلف قابل توجه و اهمیت می‌باشد. از منظر جغرافیای سیاسی صفویه را بایستی اولین حکومتی تلقی نمود که در سال‌های متمایز تاریخ ایران بعد اسلام توانست یک چارچوب منسجم سیاسی را برای قلمرو ایران بازتعریف نماید و از این منظر به بازسازی هویت سیاسی و جغرافیایی ایران کمک نماید. از طرف دیگر با ایجاد یک هویت جدید مذهبی توانست وجه تشخیصی مابین دو حکومت سنی و شیعی از یک‌پارگی در شرق و عثمانی‌ها در غرب ایجاد کند.

هم چنین از لحاظ گستره‌ی زمانی نیز بایستی اذعان نمود که صفویه با بیش از دو‌یست سال (۹۰۷-۱۱۳۵ ه. ق) تداوم سیاسی توانست ایده‌های سیاسی و ایدئولوژیک خود را در جامعه‌ی ایران نهادینه کند. هر چند تحولات ناخوشایندی در زمان سقوط این سلسله برای ایران رقم خورد اما بخشی از میراث‌های عمده‌ای که آن‌ها پدید آورده بودند با تغییرات اندکی در جامعه پایدار و برقرار باقی ماندند.

به موازات اهمیت داخلی شکل‌گیری قدرت صفویه در ایران، از ابعاد منطقه‌ای و جهانی تأثیرگذاری آن‌ها نبایستی غافل بود. موقعیت زمانی شکل‌گیری قدرت صفویان و میزان

نقش‌پذیری و حوزه‌ی بازیگریشان در عرصه‌های برون مرزی نشان از جایگاه ویژه‌ی آنها داشت. در محدوده‌ی منطقه‌ای مناسبات، برخوردها و تقابل‌های دامنه دار صفویان با عثمانی‌ها در غرب و ازبکان و مغولان هند در شرق حاکی از بازیگری فعال در این عرصه‌ها بود. تعارض ایدئولوژیک با این حکومت‌ها و گرفتار بودن در مسایل مرزی نشان می‌داد که صفویان در این عرصه بایستی به طور دایم درگیر رفع و رجوع مسایل مبتلا به باشند به گونه‌ای که این شرایط یک الگوی دایم از تقابل و یا تعامل را مبتنی بر شرایط پیش آمده بر صفویان تحمیل می‌نمود. هر چند در مواردی نیز خود صفویان به جای مواضع واکنشی بیشتر نقش کنشگران جدی وارد عرصه می‌شدند. با این توصیف بایستی اذعان نمود که دایمی بودن دغدغه تقابل و یا تعامل با عناصر پیش گفته بخشی از ماهیت فکری و اجرایی شاهان صفوی را در تمامی دوره‌های سلطنتی آنها رقم می‌زد.

اما در کنار حوزه‌های جمع‌آفرینی نزدیک بایستی با توجه به شرایط جدیدی که در دنیا در حال شکل‌گیری بود افق‌های بازیگری صفویان را نیز در عرصه تحولات این دوره در نظر گرفت. پیشرفت سریع اروپاییان در اواخر سده‌های شانزدهم و اوایل سده‌های هجدهم با امپراتوری مقتدر و مسلمان عثمانی از سوی دیگر عامل بسیار مهمی بود که باعث ایجاد پیوندهایی از نوع سیاسی و اقتصادی بین صفویان و اروپا گردید هر چند در این زمینه بایستی نقش کنشگری را بیشتر برای اروپاییان لحاظ نمود. صفویان نیز نسبت به موضوع بی‌تفاوت نبوده و به منظور ایفای نقش و کسب منافع قدرتمندی را برداشتند. با این حال نهضت علمی و رشد روحیات منفعت طلبانه در اروپا که هر لحظه شتاب و سرعت بیشتری می‌گرفت مشوق اصلی بود که باعث شد توجه آنها در این زمان به سوی شرق و از جمله ایران معطوف شود. از طرف دیگر مخاطراتی که عثمانی‌ها از جنبه‌های مختلف برای آنها فراهم ساخته بودند عامل دیگری بود که باعث شد غربی‌ها در توجه خود به سوی شرق برای یافتن هم پیمان با کوشندگی بیشتری عمل نمایند و به همین لحاظ مطالعات و جستجوهای خود را نسبت به این مناطق افزون سازند.

آن چه که آمد مدخلی بود برای ورود به این مساله که پدیداری مجموعه‌ای از شرایط در هم آمیخته و نسبتاً پیچیده در آن زمان عامل بسیار موثری برای رشد مناسبات منطقه‌ای و برون منطقه‌ای و پیدایش انگیزه‌های قوی برای حکومت‌های وقت به منظور بهره‌گیری بیشتر از عرصه‌های دیپلماتیک بود. گو این که در روزگاران مورد بحث هنوز الگوها و مدل‌های برقراری مناسبات و شیوه‌های تعاملات بین‌المللی نسبت به امروز فاصله‌ی بسیار جدی داشت و چشم انداز نظری و جلوه‌های واقعی عملیاتی در این عرصه فاقد انسجام و تعریف دقیقی و درستی بود اما به رغم دور بودن حکومت‌ها از چارچوب‌های نظری، در عرصه عینی رفتارها و اقداماتی که صورت می‌گرفت به خوبی نشان می‌داد در ورای تعریف قراردادی اسرونی که رای مفهوم‌سازی مناسبات بین‌المللی صورت می‌گیرد، گونه‌ای از برنامه‌ها و مدل‌ها تصمim گیری و عملیاتی بر نوع مناسبات سایه افکنده است و به تناسب شرایط پیش آمده و مکان بر مبنای اختار سیاسی و شرایط درونی هر جامعه‌ای در این عرصه نیز تصمim سازی و جلوه‌های عملیاتی به خود می‌گیرد. به همین لحاظ می‌توان ادعا نمود دوره‌ی صفویه در عرصه‌ی مناسباتی دارای حرک و پویایی قابل توجهی بوده است و به نوعی به اهمیت عرصه‌های سیاسی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای آگاهی نسبی داشته است. دلیل اذعان به این موضوع از میزان رفت و آمد سفراء و استادگان مختلف و هم چنین از حجم بالای مکاتبات بر جای مانده از این دوره ناشی می‌شود آن چه که داده‌های منابع آن دوره به ما می‌دهند حاکی از این نکته است که اعزام سفیر و بازپس‌رایی از فرستادگان دیگر کشورها به عنوان یک الگوی مبتنی بر قاعده در این ایام جاری بوده است. هر چند شکل‌گیری نهادی موسوم به وزارت خارجه و در تبع آن سفارت‌خانه معطوف به روزگاران متاخر می‌باشد اما دقت در منابع تاریخی نشان می‌دهد که صفویان در این زمینه از یک سازوکار اجرایی و نسبتاً مشخص تبعیت می‌کردند. گو این که تمامی عرصه‌های تصمim گیری و اجرایی در نهایت به رویکرد شخص شاه باز می‌گشت اما همان روند نیز خود مبتنی بر یک چارچوب خاص جنبه اجرایی می‌یافت و بعضاً تصميمات، برخاسته از یک نگاه مشورتی بود. این شیوه علی‌الخصوص در مواقعی که قدرت شاه در معرض نقصان و یا دچار ضعف می‌شد بیشتر خود را بروز می‌داد.

در هر صورت آن چه که به عنوان برون‌داد و ماحصل مناسبات جهانی در این دوره خود را بروز می‌دهد نشانگر رفت و آمدهای نسبتاً انبوه با اهداف و برنامه‌های مختلف و متنوع بوده است. همین فراوانی می‌تواند نشانی از پویایی عرصه‌های دیپلماتیک در این دوره تلقی شود.

نوشتار حاضر با تکیه بر اهمیت همین رفت و آمدها و میزان توجه کشورهای متقابل به اعزام فرستاده و سفیر در پی آن بر آمده است تا با استفاده از داده‌های منابع موجود از زاویه‌ی نگرش موضوعی و آماری چشم اندازی از ترندهای سیاسی و مکاتبات انجام شده در این دوره را در دو بخش کلی ارایه نماید. آن چه که در کلیت موضوعی بخش اول به نظر می‌رسد، امور سفارتی را در یک وجه عمومی می‌توان به دو گروه سفرای زمان جنگ و زمان صلح تقسیم نمود که هر کدام حامل ویژگی‌ها و شخصیت‌های جداگانه‌ای بودند. از طرف دیگر بسته به نوع مناسبات با هر کشور نیز نوع و تعداد سفرا قابل بررسی و تحلیل جداگانه‌ای می‌باشد. وظایف و حاره‌های تاهری شخص فرستاده نیز در زمره‌ی سایر نکات مورد توجه خواهد بود. از طرف دیگر کتاب و شرایط اعزام سفیر و یا نوع پذیرایی از فرستادگان دیگر کشورها نیز در قسمت دیگر مورد بررسی قرار گرفته است. مشکلات و موانع و دشواری‌های مرسوم و بعضاً غیر معمولی که فراروی فرستادگان قرار داشت محتوای فصل دیگری از این نوشتار است.

در این نوشتار به منظور پوشش دادن به حجم بیشتری از عرصه‌های دیپلماتیک هم به فرستادگان شاهان صفوی به سایر ممالک اشاره رفته است و هم سفرای اعزامی سایر دولت‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. بعضاً متناسب با شرایط مطلب برخی فرستادگان داخلی نیز مورد توجه واقع شده‌اند.

گرچه در مواردی سفرا در برقراری مناسبات و یا ابلاغ پیام‌ها از شیوه‌های شفاهی بهره می‌بردند اما رویه مرسوم و مبتنی بر قواعد سیاسی وقت حاکی از این نکته است که اکثر فرستادگان حامل پیام‌های مکتوب و مستند نیز بودند. این مکتوبات در قالب‌های مختلف

دوستانه و یا خصمانه تنظیم و طراحی می‌شد و ارایه دهنده بینش و خواسته فرستنده محسوب می‌شد. نظر به اهمیت این مکاتبات و جایگاه آن در عرصه‌های مناسباتی بخش دوم این نوشتار در چند فصل به بررسی شکلی و محتوایی مکتوبات ارسالی صفویان و برخی پاسخ‌های دریافتی اختصاص یافته است. حجم نسبتاً گسترده نامه‌های بازمانده شرایطی را فراهم می‌نماید که بتوان با مراجعه به متن آن‌ها برخی از رویکرهای حاکم بر جامعه صفوی را به دست داد.

www.ketab.ir